

Ю.Білоусов,

*доцент кафедри цивільно-
правових дисциплін ХІУП,
кандидат юридичних наук*

ПИТАННЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАПОДІЯНОЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЮ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ

Конституція України гарантує кожному право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (стаття 56)¹. Ці конституційні норми знайшли своє відображення у чинному Цивільному кодексі (надалі - ЦК) Української РСР (стаття 443)², а також у проекті нового ЦК України (стаття 1224)³.

Наявність такого інституту зумовлена тим, що неправомірною публічною управлінською діяльністю можуть не тільки порушуватися суб'єктивні права громадян та юридичних осіб, але й може завдатися майнова і моральна шкода. Встановлене законом право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод громадян та законних інтересів юридичних осіб (п.1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4)⁴.

Військовослужбовцям в Україні гарантується вся повнота політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод. Тому вони мають аналогічне право на відшкодування їм, завданої неправомірною діяльністю органів військового управління (військових посадових осіб), майнової, матеріальної та моральної шкоди. Згідно із статтею 17 Закону України від 20 грудня 1991 року "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" відшкодування військовослужбовцям заподіяної моральної і матеріальної шкоди провадиться за загальними правилами⁵. На це вказує і стаття 15 Закону України від 1 грудня 1994 року "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду", яка встановлює, що поновлення службових, пенсійних, житлових, інших особистих і майнових прав та відшкодування іншої шкоди, завданої військовослужбовцю здійснюється у загальному порядку⁶.

Особливість справ про відшкодування завданої шкоди військовослужбовцю у сфері військового управління полягає у тому, що у даному випадку виникають складні за своєю природою правовідносини. Оспорення незаконних рішень, дій чи бездіяльнос-

¹ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 127 с.

² Цивільний кодекс Української РСР // Кодекси України. У 3-х томах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 1. – С.151-268.

³ Проект Цивільного кодексу України // Українське право. – 1996. – № 2.

⁴ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1998 р.р.) / Відповід. ред. В.І.Шевчук. – К.: Юрінком-Інтер, 1998. – С.7-12.

⁵ Закон України від 20 грудня 1991 року "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №15. – Ст. 190.

⁶ Закон України від 1 грудня 1994 року "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №1. – Ст. 1.

ті суб'єктів публічно-управлінської діяльності носить адміністративно-правовий характер (наявний так званий адміністративний спір, або спір про право адміністративне). І такі справи розглядаються судами України в порядку провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин. Спори ж, пов'язані із відшкодуванням завданої шкоди, є, за своєю суттю, цивільно-правовими і розглядаються у позовному провадженні. Поза як у теорії цивільного процесуального права існують різні підходи щодо природи обох цих проваджень, може складатися декілька варіантів вирішення: військовослужбовець звертається спочатку з оскарженням неправомірної військової управлінської діяльності, а потім звертається до суду у порядку позовного провадження про відшкодування майнової та моральної шкоди. В іншому випадку - може бути одночасно пред'явлено вимоги про визнання рішення, дії чи бездіяльності управлінського органу або посадової особи неправомірними та відшкодування завданої цієї діяльністю шкоди.

Відповідно до позиції Пленуму Верховного Суду України у останньому випадку такі справи повинні розглядатися в порядку позовного провадження (п. 17 Постанови Пленуму від 7 грудня 1997 року № 13⁷).

Проблема виникає також і з визначенням підсудності. Адже військовослужбовці звертаються до суду про оскарження неправомірної військової управлінської діяльності до військового місцевого суду (статті 123, 248¹ Цивільного процесуального кодексу України⁸ (надалі - ЦПК) за місцем знаходження органу військового управління чи військової посадової особи (стаття 248⁴ ЦПК України).

У військових судах часто вирішуються справи за скаргами військовослужбовців, в яких оспорюється законність звільнення з військової служби. В них інколи ставляться вимоги про стягнення матеріальної та моральної шкоди. Це також свідчить про те, що дуже важко провести розмежування між цими видами провадження.

Так, наприклад, рішенням військового суду Хмельницького гарнізону від 27 червня 1996 року *скарга* на дії командира в/ч А-1877, пов'язані з невиконанням заявника належного грошового забезпечення по звільненню з військової служби в запас, визнана обґрунтованою. У рішенні зобов'язано орган військового управління усунути порушення прав колишнього військовослужбовця. У відшкодуванні моральної шкоди було відмовлено. Ухвалою військового суду Західного регіону, який розглядав справу у касаційному порядку, присуджено відшкодування моральної шкоди у розмірі 7 млн. крб., "оскільки вона заподіяна при здійсненні управлінських функцій"⁹.

В іншій справі, яка розглядалася військовим судом Хмельницького гарнізону (рішення від 13 травня 1996 року), було задоволено вимоги, які містилися у *позовній заяві* на неправомірні дії командування в/ч А-0727 по невиконанні Якимчуку грошового забезпечення при звільненні з військової служби, грошової компенсації за невикористане речове майно та відшкодування йому моральної шкоди, заподіяної цими діями в сумі 100 млн. крб. Військовий суд Західного регіону своєю ухвалою від 11 червня 1996 року затвердив рішення в силі, лише змінив рішення в частині компенсації моральної шкоди до 7 млн. крб.¹⁰

Щодо оспорення звільнення з військової служби, то виникає питання про природу такого спору: який він за своєю природою – адміністративний чи трудовий? За багать-

⁷ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 грудня 1997 року №13 "Про практику розгляду судами справ за скаргами на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних, посадових і службових осіб у сфері управлінської діяльності, які порушують права та свободи громадян" // Адвокат. – 1997. – №4. – С. 111-115.

⁸ Цивільний процесуальний кодекс України // Кодекси України. У 3-х томах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 2. – С. 269-438.

⁹ Архів військового суду Західного регіону. Справа № 26-ц/96.

¹⁰ Архів військового суду Західного регіону. Справа № 15-ц/96.

ма ознаками контракт про проходження військової служби громадянами України слід визнавати специфічним трудовим договором¹¹. У цьому випадку обидві вимоги мають розглядатися у порядку позовного провадження.

Специфіка виконання органами військового управління своїх повноважень проявляється також у тому, що окремі військові посадові особи наділені функціями органу дізнання. Так, у відповідності із пунктом 3 статті 101 Кримінально-процесуального кодексу України командири військових частин, об'єднань, начальники військових установ є органами дізнання у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями (військовозобов'язаними) під час проходження військової служби (військових зборів), а рівно по справах про злочини, вчинені працівниками і службовцями Збройних сил України, у зв'язку з виконанням службових обов'язків або у розташуванні частини (об'єднання, установи)¹². Тому на окремі органи військового управління як органи дізнання повністю поширюється Закон України "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду".

Заяву про оскарження постанови про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства чи прокуратури, на вибір громадянина може бути подано до суду за місцем його проживання або за місцезнаходженням відповідного органу дізнання, попереднього слідства чи прокуратури. Сторони в цих справах звільняються від судових витрат (ст. 14 цього Закону). При чому, згідно з частиною другою статті 12 Закону у разі незгоди з винесеною постановою про відшкодування шкоди громадянин може оскаржити її до суду в порядку, встановленому для розгляду скарг на неправомірні дії органів державного управління і службових осіб, що ущемляють права громадян¹³. Хоча за природою цього спору, на перше місце ставиться вимога про відшкодування завданої шкоди, а не оспорується неправомірність винесення постанови про її відшкодування. У даному випадку має місце спір про право цивільне, який має розглядатися у загальному (позовному) порядку.

Військовослужбовець звертається до суду і доводить наявність майнової, матеріальної чи моральної (немайнової) шкоди шляхом визначення в позовній заяві конкретних обставин, за яких було заподіяно шкоду, а також зазначення того, які неправомірні діяння було вчинено щодо позивача, в тому числі полягає шкода, що було підставою визначення запропонованого позивачем розміру або форми її відшкодування, якими доказами це підтверджується.

Моральна (немайнова) шкода супроводжує будь-яке правопорушення. Тому деякі фахівці вважають, що факт її заподіяння не потребує доведення: він стає очевидним, як тільки буде доведено протиправну поведінку¹⁴. Однак, як правильно визначає С.Демський, це твердження видається спірним. Адже відповідно до статті 30 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на

¹¹ Макухіна М.В. Контракт про проходження військової служби громадянами України: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / Академія Прикордонних військ України. – Хмельницький, 1999. – 18 с.; Макухіна М., Білоусов Ю. Правова природа контракту про проходження військової служби // Право України. – 1999. - № 9. – С. 102-106.

¹² Кримінально-процесуальний кодекс України // Кодекси України. У 3-х томах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 3. – С.167-350.

¹³ Положення про застосування Закону України "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду", затверджене наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України та Міністерства фінансів України від 4 березня 1996 року № 6/5/3/41. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 березня 1996 року № 106/1131 // Бюлетень нормативних актів міністерств і відомств України. – 1996. – № 5.

¹⁴ Анисимов А.Л. Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита. – М., 1994. - С. 57; Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания: Научно-практическое пособие. – М.: Изд-во БЕК, 1998. – С. 18.

підставу своїх вимог і заперечень. Звільнення особи від доведення факту моральної (немайнової) шкоди не відповідає наведеній правовій нормі¹⁵.

Предметом дослідження у справах про відшкодування шкоди, завданої військовою управлінською діяльністю є, як і будь-якого правопорушення, його склад (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). Як прийнято розглядати, істотними, такими, що підлягають доведенню у судовому засіданні є окремі ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторін правопорушення - протиправна поведінка заподіювача шкоди, наявність небезпечних наслідків у формі наявності шкоди, вина заподіювача. Щодо цієї категорії справ набуває значення і, означений додатковими ознаками, суб'єкт правопорушення (так би мовити "спеціальний суб'єкт") - орган військового управління (військова посадова особа).

Протиправна поведінка заподіювача шкоди може проявлятися у виданні рішення, вчинення дії чи допущення бездіяльності, які суперечать вимогам законності і обґрунтованості, в результаті яких військовослужбовець зазнав негативних наслідків. Як правильно вказує Д.В.Боброва, адміністративна діяльність - це насамперед владна діяльність, де завжди повинна бути сфера дискреційного розсуду владного суб'єкта. Тому не можна вважати протиправними недоцільні дії, вчинені посадовою особою в межах наданих їй законом повноважень¹⁶.

Об'єктом оспорення може бути і бездіяльність органів військового управління. Так, можна навести наступний випадок із судової практики. Спригіна звернулася до суду з позовами до ОКПП "Закарпаття" про відшкодування моральної шкоди в розмірі 500 млн. крб. у зв'язку із смертю її сина Юрія та майнової шкоди в розмірі 117 млн. крб., пов'язаної з його похованням, вказуючи на те, що він покінчив життя самогубством при виконанні службових обов'язків, не витримавши знущань зі сторони співслуживців, які своєчасно не були виявлені командуванням та їх дії не припинені. Факт доведення до самогубства Спригіна Ю. встановлений вироком військового суду Львівського гарнізону від 16 лютого 1996 року відносно Сакевича А.М., який вступив в законну силу 9 квітня 1996 року. Рішенням військового суду Львівського гарнізону від 11 червня 1996 року позов задоволений частково. Повністю задоволені позовні вимоги щодо матеріальних витрат, а у відшкодуванні моральної шкоди - задоволено у сумі 140 млн. крб. Ухвалою військового суду Західного регіону рішення суду першої інстанції залишено без змін¹⁷.

Дії у сфері адміністративного управління вправі вчиняти не будь-які працівники державних органів, а лише особи, які наділені певними владними повноваженнями, можуть давати вказівки обов'язкові до виконання та притягувати до відповідальності за їх невиконання. Відповідно до статті 442 ЦК УРСР це службові особи, однак застосування такого терміну не відповідає сучасним змінам у чинному адміністративному та кримінальному законодавстві, змісту виконуваних функцій¹⁸.

Наявність вини у діях суб'єкта військової управлінської діяльності встановлюється на загальних підставах (стаття 442 ЦК УРСР). Особа звільняється від відповідальності по відшкодуванню моральної шкоди, якщо доведе, що вона заподіяна не з її вини. Винятком можуть бути випадки прямо передбачені законом (п.8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4). І прикладом цього можна на-

¹⁵ Демський С.Е. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди // Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз'яснення, коментарі // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 9-10. – С. 825.

¹⁶ Боброва Д.В. Зобов'язання із заподіяння шкоди // Цивільне право: Підручник. За ред. О.В.Дзери та Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком-Інтер, 1999. – Книга 2. – С. 629.

¹⁷ Архів військового суду Західного регіону. Справа № 27-ц/96.

¹⁸ Білоусов Ю.В. Суб'єкти військової управлінської діяльності, рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені до суду // Право України. – 1999. – №3. – С. 65-67.

звати норми Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянськими незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду”, адже завдана громадянським шкода відшкодовується в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду. Цю норму слід визнати прогресивною, що й знайшло свій розвиток у проекті ЦК України, у якому правильно визначається те, що шкода, завдана неправомірною публічно-управлінською діяльністю підлягає відшкодуванню незалежно від вини органів і службових осіб.

Отож, на підставі наведеного можна сформулювати декілька напрямів вдосконалення правової доктрини цивільного права та цивільного процесу, чинного матеріального та процесуального законодавства. Це полягає у визначенні процесуального порядку захисту прав військовослужбовців у сфері військового управління, визначенні майбутньої системи судоустрою України у відповідності з наведеними висновками, облаштування її таким чином, щоб вона відповідала вимогам щонайкращого захисту прав військовослужбовців, як у приватній, так і у публічній сфері. Реальна дійсність вимагає швидкого прийняття нового Цивільного кодексу України з тим, щоб врегулювати вказані суспільні відносини відповідно до сучасних вимог, які ставляться перед державою щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, у тому числі військовослужбовців. Це зумовлюється необхідністю більших гарантій для військовослужбовців щодо реалізації їх суб’єктивних прав у сфері військового управління.

1. Анисимов А.Л. *Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита*. – М., 1994.

2. Архів військового суду Західного регіону. *Справа № 15-ц/96*.

3. Архів військового суду Західного регіону. *Справа № 26-ц/96*.

4. Архів військового суду Західного регіону. *Справа № 27-ц/96*.

5. Білоусов Ю.В. *Суб’єкти військової управлінської діяльності, рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені до суду // Право України*. – 1999. – №3. – С. 65-67.

6. Боброва Д.В. *Зобов’язання із заподіяння шкоди // Цивільне право: Підручник. За ред. О.В.Дзери та Н.С.Кузнєцової*. – К.: Юрінком-Інтер, 1999. – Книга 2. – С. 601-687.

7. Демський С.Е. *Відшкодування моральної (немайнової) шкоди // Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз’яснення, коментарі // Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. – 1997. – № 9-10. – С. 823-832.

8. Закон України від 1 грудня 1994 року “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянськими незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду” // *Відомості Верховної Ради України*. – 1995. – №1. – Ст. 1.

9. Закон України від 2 жовтня 1996 року “Про звернення громадян” // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

10. Закон України від 20 грудня 1991 року “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 15. – Ст. 190.

11. Конституція України: *Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року*. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 127 с.

12. *Кримінально-процесуальний кодекс України // Кодекси України. У 3-х томах / Відп. ред. В.Ф.Бойко*. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 3. – С. 167-350.

13. Макухіна М., Білоусов Ю. *Правова природа контракту про проходження військової служби // Право України*. – 1999. – № 9. – С. 102-106.

14. Макухіна М.В. *Контракт про проходження військової служби громадянами України: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / Академія Прикордонних військ України*. – Хмельницький, 1999. – 18 с.

15. *Положення про застосування Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянськими незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду”, затверджене наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України та Міністерства фінансів України від 4 березня 1996 року № 6/5/3/41. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 березня 1996 року № 106/1131 // Бюлетень нормативних актів міністерств і відомств України*. – 1996. – № 5.

16. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1998 р.р.) / Відповід. ред. В.І.Шевчук. – К.: Юрінком-Інтер, 1998. – С.7-12.

17. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 грудня 1997 року №13 “Про практику розгляду судами справ за скаргами на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних, посадових і службових осіб у сфері управлінської діяльності, які порушують права та свободи громадян” // Адвокат. – 1997. – №4. – С.111-115.

18. Проект Цивільного кодексу України // Українське право. – 1996. – № 2.

19. Цивільний кодекс Української РСР // Кодекси України. У 3-х томах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 1. – С.151-268.

20. Цивільний процесуальний кодекс України // Кодекси України. У 3-х томах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 2. – С.269-438.

21. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания: Научно-практическое пособие. – М.: Изд-во БЕК, 1998. – 188 с.

*Ч. Чудик-Білоусова,
викладач Національної академії
прикордонних військ України
імені Богдана Хмельницького*

СУДОВИЙ ПОРЯДОК ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ЇХ ДО МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ ЗАПОДІЯНУ ДЕРЖАВІ

Прийняття Конституції України ознаменувало новий етап на шляху до правової держави та вдосконалення діючого військового законодавства. Відсутність чіткого правового регулювання суспільних відносин, які виникають у військових формуваннях, утруднює правозастосувальну практику військових частин та призводить до необґрунтованого зниження рівня правових гарантій їх безпосередніх учасників – військовослужбовців.

Реалії сьогодення обумовлюють необхідність захисту порушених прав особи і громадянина. Стосовно військовослужбовців, механізм захисту прав, порушених суб'єктами військової управлінської діяльності, вимагає належного правового регулювання.

Так, право на оскарження порядку притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну державі, як одного з видів юридичної відповідальності військовослужбовців регулюється статтею 55 Конституції України¹, військовим² та цивільним процесуальним законодавством³ і на даному етапі

¹ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 127 с.

² Закон України від 20 грудня 1991 року “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190; Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затв. Законом України від 24 березня 1999 року // Військові статuti Збройних Сил України. – К.: Воєнне видавництво “Варта”, 1999. – С. 209-249.

³ Цивільний процесуальний кодекс України // Кодекси України. У 3-х книгах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 2. – С.269-438.